

Foredrag : Adams,
april 1991

KUNSTEN AT OPLØSE ET IMPERIUM

Det franske koloniriges etablering, udvikling og afvikling

Tilegnet Hr. Gorbatjov og Hr. Yeltsin

Af Stein Tønnesson

De europæiske imperiers historie kan beskrives som tre ekspansionsbevægelser der alle ender i opløsning ^{af det koloniale herredømme} eller afvikling. Den første gik i vesterled til Amerika. Den begyndte i det 15. århundrede og endte med de amerikanske uafhængighedskrige - Nord-Amerika 1776-1783; Syd-Amerika 1816-1824. Den anden bevægelse gik mod syd og øst rundt Kap det Gode Håb: denne bevægelse skød for alvor fart i anden halvdel af det 18. århundrede med etableringen af de spanske, nederlandske og britiske kolonier i Syd- og Syd-Øst-Asien og fik et nyt skub imidten af det 19. århundrede da skibene kunne tage genvejen gennem Suez. Afviklingen af de vest-europæiske imperier i Asien skete forbløffende hurtigt i årene 1945-1975.¹ Den tredje ekspansionsbevægelse gik over land mod øst og syd og skabte det enorme russiske imperium. Under 1. verdenskrig blev det midlertidigt opløst, men det blev genetableret af Den røde hær i første halvdel af 1920-erne og nåede sin største utbrædelse ~~nogensinde~~ ved afslutningen af 2. verdenskrig. Først i 1989 begyndte dette imperium sin afvikling med en serie ^{ved at give staten} dramatiske kup og revolutioner i Øst-Europa, men det var kun begyndelsen af en opløsnings-proces som nu foregår for vores øjne. ^{immerværende på sin fulde} Opløsningen af imperier i nation-stater og ^{og andre bestandsdele} del-føderationer skal ansees som ét av det 20. århundredes vigtigste politiske processer. Så at sige hver gang et imperium har været truet af

¹ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 100.

opløsning, har dets ledere forsøgt at ^{redde sig} sikre enheden ved at ~~omdanne det til~~ ^{skabe} mere eller mindre frivillige unioner eller føderationer. ~~Stort set er disse forsøg~~ ^{er} blevet mislykkede. Hvem taler i dag om "l'Union Française" eller "la Communauté Française"? Selv det ærverdige britiske Commonwealth har først og fremmest symbolsk betydning. I lang tid så det ud til at omdannelsen af det russiske imperium til en Union af Sovietrepublikker var vellykket og at imperiet kunne overleve i et verdenssystem af nation-stater, men det lykkedes kun ved udfoldelse af en ufattelig mængde vold og magt. Dette skabte åbne sår som langt fra var læget da Gorbatsjov erklærede glasnost. I dag fremstår Sovietunionen for de fleste, ikke minst i Rusland selv, som en ny udgave af det gamle russiske imperium. Når det forholder sig sådan at vi næsten alle sammen - både i og udenfor Sovietunionen - kaller det et "imperium", betyder det rent faktisk at forsøget på at skabe en unionistisk soviet-identitet er mislykket. Der findes ikke længere sovietere, kun russere, hviderussere, uzbeker, georgiere, ^{Litauerne} estere osv. osv. Dette betyder så også at imperiets afvikling næppe kan standses.

Det er på denne baggrund jeg mener Hr. Gorbatsjov og Hr. Yeltsin ^{skulle} burde interessere sig for fransk kolonihistorie, med speciel vægt på afviklingsfasen fra 1945 til 1962. Den følgende redegørelse for det franske koloniriges opgang, nedgang og undergang er derfor ^{tilgængeligt} dediceret til den sovjetiske og den russiske præsident - jeg skal afslutte med at give dem nogle råd på baggrund af de franske erfaringer.

I de første tre hundrede år af den europæiske ekspansion, hvor Spanien, Portugal, Holland, Rusland og Storbritannien sikrede sig de største landområder, var de franske fremstød ikke særligt

vellykkede. De baser der var etableret for slavehandel i Vest-Afrika blev vundet tilbage i 1783 efter de først var tabt til Storbritannien under Syvårskrigen, og de blev støttepunkter for senere ekspansion - men i Amerika og i Indien tabte Frankrig konkurrancen med de andre kolonimagter. Det største nederlag skete i Indien, hvor det franske "Compagnie des Indes" mislykkedes i konkurrancen med briterne om indflydelse i lokale magtforhold. Efter Syvårskrigens afslutning i 1763 havde kompagniet kun fem små baser tilbage medens det britiske kompani havde skaffet sig kontrol over de lokale potentater. Det franske kompani var desuden stærkt forgældet og blev suspenderet i 1769.² Frankrig mislykkedes også i Amerika. I Quebec-området var der 70.000 kolonister i 1759, men det var ikke nok til at forsvare de franske besiddelser mod de langt stærkere britiske kolonier. Under Syvårskrigen gik således også Canada tabt - Frankrig hævnede sig femten år senere ved at støtte den amerikanske uafhængighedskrig gennem den fransk-amerikanske alliance fra 1778 til 1782.

^{Nu havde} Medens de franske kolonier i Nord-Amerika ^{var} relativt fattige, ^{de} og kostede metropolen mere end de indbragte, ^{men} var slaveøerne i Karibien, samt Louisiana, ^{var} mere lukrative: export af sukker og tobak gav betydelige indtægter for den slunkne franske statskasse. Generelt var de gamle franske kolonier endnu dyrere i drift end de britiske, og gav ingenlunde, som de spanske og portugisiske, noget fiskalt overskud for den franske stat.³ I Det karibiske hav var der før Syvårskrigen en serie franske besiddelser, men bagefter var kun Martinique, Guadeloupe ^{og} Cayenne (Fransk Guyana) og ~~fiskerøen St. Pierre-et-Miquelon~~ tilbage. Den største

² D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, pp. 155f, 165f.

³ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 42.

franske koloni, Louisiana, blev solgt til USA i 1803.⁴ De franske kolonier i Karibien var først blevet dannet af private kompanier, men i 1660erne havde Colbert gjort dem til kronkolonier. Fra 1699 var et nyt marineministerium ansvarlig for ^{deres} administrationen af kolonierne.⁵ Marinen forblev frem til 1870erne den centrale franske institution i udformning af landets kolonipolitikken.

I det meste af det 18. århundrede havde de franske kolonier ingen form for selvstændig politisk repræsentation, men i 1787 fik Martinique og Guadeloupe lokale forsamlinger, på samme måde som provinserne i den franske metropol.⁶ Frem til Den franske revolution var de underlagt den franske krone, men ved grundloven af 1794 blev de anerkendt som integrerede dele af den franske republik, og da slaveriet samtidigt blev ophævet, fik kolonibefolkningen fulde statsborgerlige rettigheder.⁷ Assimilationslinien havde sejret, men kun på det formelle plan. Loven af 1794 blev kun i ringe udstrækning ført ud i livet lokalt da de fleste franske kolonier var besat af Storbritannien under det meste af Napoleonskrigene. Efter restaurationen var grundloven af 1794 ikke længere aktuel. Der kom nu særlige love for kolonierne. Det er betegnende at de dele af det franske imperium som overlevede Napoleonskrigene og fortsatte at være franske besiddelser ud gennem det 19. århundrede også overlevede afviklingen af det franske koloniimperium i midten af det 20. århundrede. Her spiller det nok en rolle at hele befolkningen på de karibiske øer samt på Réunion blev franske statsborgere i 1833 og at befolkningen på Tahiti blev det samme i 1880.

⁴ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 35.

⁵ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 36.

⁶ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 39.

⁷ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 46.

Hvorfor var den franske ekspansion så beskeden i det 17. og 18. århundrede i sammenligning med de øvrige europæiske kolonimagter? I forhold til Spanien og Portugal var Frankrig for sent ude. De store spanske og portugisiske riger var allerede etableret da franskmændene for alvor kom i gang med sin ekspansion. I forhold til Storbritannien, som også var sent ude, var den franske flåde for svag. I fransk udenrigspolitik har der hele tiden været et spændingsforhold mellem på den ene side den oversøiske ekspansion, på den anden side en aktiv Europa-politik. I det 17. og 18. århundrede engagerede den franske konge sig så stærkt i krige på det europæiske kontinent at han ikke kunde afse ressourcer til opbygning af en tilstrækkelig stærk flåde.⁸ Dette er utvivlsomt hovedforklaringen på at Frankrig blev ^{i sidste omgang} sorteper blandt de europæiske stormagter.

Femten år efter afslutningen af Napoleons europæiske (og egyptiske) eventyr og den franske restauration i 1815 begyndte en fransk ekspansion tværs over Middelhavet på det tyrkiske riges bekostning. Det faktum at Amerika var blevet mere eller mindre lukket for fransk emigration bidrager til at forklare etableringen af settlerkolonier i Algeriet. Den slags mennesker som fra andre europæiske lande tog til Amerika og Australien rejste fra Frankrig til Algeriet. Den franske ekspansion i Nord-Afrika skete i en periode med betydelig udvidelse af de europæiske koloniriger - til trods for at de europæiske fyrster og regeringer ikke viste nogen stor interesse for kolonial ekspansion. Den britiske kolonihistoriker D.K. Fieldhouse går så langt som til at sige at "if ever most European states were undeniably unenthusiastic about acquiring new colonies, it was between 1815 and 1882. Indeed, it is only a slight exaggeration to say that no colony was acquired during this period primarily

⁸ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 49.

as a result of calculated desire for it in Europe."⁹ Frem til 1880erne var der ikke, ifølge Fieldhouse, en eneste europæisk regering, politisk parti eller samfundsgruppe der ivrede for udbygning af imperier. Dette gælder også for den russiske expansion i Central-Asien og i det nordlige Kina, som blev foretaget efter lokalt initiativ, ^{p.g.a.} ~~som følge~~ af problemer der opstod i eksisterende russiske besiddelser.¹⁰ Fieldhouse's påstand kan formodentlig ikke bestrides hvis man tenker på imperiebyggeri i en abstrakt og generel forstand, men konkret i forhold til de forskellige oversøiske områder fantes der grupper med en initierende rolle, ikke kun ude i de eksisterende besiddelser, men også i metropolen. Den franske historiker Raoul Girardet udskiller fire interessegrupper hjemme i Frankrig, der var aktive ⁱ ~~pådrivere~~ ^{initierede} i den kolonial~~e~~ expansion: 1) Handelselskaber i Marseille, Bordeaux og Nantes, 2) Officerer der havde gjort tjeneste i kolonierne (hærofficerer i Nord-Afrika, ellers marineofficerer), 3) Katolske missionselskaber, 4) Opdagelsesrejsende og geografer organiseret i Det franske geografiske selskab (["]Société de Géographie de France,["] stiftet 1821).¹¹

Ifølge Anders Ehnmark's sidste bog var der desuden ihvertfald én betydelig fransk politisk tænkter der ivrede for kolonial expansion allerede i 1830- og 40-erne. Efter at have besøgt det tabte franske kolonirige i Amerika drømmede Alexis de Tocqueville om at gøre Middelhavet til et "kanonrør riktat mot Asien", siger Ehnmark. Algeriet var for Tocqueville det første

⁹ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 178.

¹⁰ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 190f.

¹¹ R. Girardet, L'idée coloniale en France, pp. 31-40.

steg, en etappe på vejen mod øst, gennem Middelhavet og videre.¹² Desværre døde Tocqueville i 1859, året efter den franske erobring af Saigon, *så den begivenhed viede han formentlig ikke at kommentere.*

Ehnmark's påvisning af Tocqueville's imperialistiske forfatterskab er af stor interesse, specielt fordi det er overseet i alle de bøger jeg kender om fransk kolonihistorie (Ehnmark peger i en fodnote på nogle undtagelser). Jeg har ikke haft tid før dette foredrag til at læse de 400 sider om Afrika som Ehnmark refererer til i Tocqueville's samlede værker. Det er således svært at sige om Ehnmark overdriver Tocqueville's imperialisme, men ved en stikprøve - dagbogsnotater fra Tocqueville's rejse i Algeriet i 1841 - har jeg ihvertfald fået bekræftet at Tocqueville brugte den franske besættelse af de algierske kystbyer til at reflektere indgående over hvordan man kunne få araberne til at acceptere fransk herredømme og kolonisation.¹³ I forhold til Nord-Afrika's tidligere herskere, tyrkerne, har vi franskmænd religionen imod os, skriver Tocqueville, men til gengæld kan vi tilbyde vores retssystem: "Par la justice seule que nous pouvons nous faire pardonner notre religion. Imiter Turcs, c'est être inférieurs à Turcs, puisque nous ne sommes pas musulmans."¹⁴

¹² A. Ehnmark, Slottet. En essä om Alexis de Tocqueville, p. 117-118. Tak til Uffe Østergaard for at have gjort mig opmærksom på kapitlet om Afrika i Ehnmark's bog.

¹³ A. de Tocqueville, Oeuvres complètes, tome V,2, "Notes sur l'Algérie", pp. 117-148.

¹⁴ Ibid, p. 210. Citatet er måske snarere et referat af noget M. de Saint-Sauveur har sagt end af Tocqueville's egne tanker.

+ Algeriet

Erobringen af Algeriet begyndte i 1830, ikke som resultat af nogen fransk plan eller ambition, siges det i den nyeste literatur^{en} om emnet, men som resultat af en begrænset marineexpedition med det formål at ramme arabisk piratvirksomhed. Kort før juli-revolutionen, der førte til hans fald, sendte Kong Karl X en marinestyrke til at okkupere Alger - for at tvinge de lokale magthavere til at holde op med at understøtte piraterne. Efter juli-revolutionen følte borgerkongen Louis Philippe sig nødsaget til at fortsætte aktionen ved at okkupere yderligere to kystbyer ~~på den anden side af Middelhavet~~. Den franske okkupation af ~~kystbyerne~~ førte til et arabisk oprør i 1834. På det tidspunkt kunne Frankrig have trukket sig ud, men hær og marine (og formentlig Alexis de Tocqueville) følte at deres og Frankrigs ære var på spild og begyndte i stedet en nedkæmpelse af oprøret. Kampanjen, som blev ledet af nogle af Tocqueville's officersvenner, kom til at vare i 35 år - til 1879. Det var nedkæmpelsen af den arabiske modstand som åbnede adgang for settlerkolonier langs den algierske kyst og som medførte den formelle kolonicering af Algeriet. Erobringen af Algeriet fulgte et mønster som i 1960'erne, i en analyse af den amerikanske involvering i Syd-Vietnam, skulle bli kaldt kviksand-effekten: "the Quagmire" eller "the Slippery Slope". Kviksand-effekten blev beskrevet på følgende måde af den franske kolonihistoriker og tidligere koloniadministrator Jules Harmand i 1910:

Après un premier débarquement, le pays occupé, il est impossible de s'en retirer. On y reste parce qu'on y est, parce que l'on veut alors se persuader que la poursuite de l'affaire est possible désormais sans grands efforts, parce que l'on ne veut pas perdre le bénéfice excompté des sacrifices déjà accomplis, parce que l'on est retenu par la

considération des intérêts nationaux et indigènes qui s'attachent aussitôt à ce genre d'entreprises, parce qu'enfin, l'honneur des armes et le prestige du drapeau, parfois l'existence des cabinets, s'y trouvent engagés."¹⁵

Citatet er for langt til at oversættes, men kort fortalt beskriver Jules Harmand alle de små grunde der får en regering til at fortsætte et oversøisk engagement, efter at det først er påbegyndt, selv om det egentlig ikke er i nationens interesse. Det er kviksand-effekten.

+ Det fjerne Østen's åbning

Kolonisering af nye områder i Det fjerne Østen i anden halvdel af det 19. århundrede ~~udgør~~ ^{derfor} også et eksempel på hvordan territorial expansion kan ske som en uintenderet proces, skabt af små skridt i den hensigt at beskytte handel, mission og marinebaser. Også i Det fjerne Østen blev fransk ekspansion foranlediget af lokale staters sammenbrud eller lokale magtkampe som franskmænd lod sig involvere i.

Erobringen af Fransk Indokina foregik i tre faser: 1) I årene 1858-67, under Napoleon III's kejserdømme, annekterede Frankrig de sydligste provinser af det vietnamesiske kejserrige og kaldte dem Cochinkina; samtidigt blev kongedømmet Cambodia gjort til et fransk protektorat; 2) Fra 1873 til 1885 blev der gennemført en række militære ekspeditioner mod kejserens resterende besiddelser, samt en krig med Kina. Derved blev Annam og Tonkin gjort til franske protektorater; 3) I årene 1887-93,

¹⁵ J. Harmand, Domination et colonisation, Paris, Flammarion, 1910, citeret efter R. Girardet, L'idée coloniale en France, pp. 417-418. For en anden beskrivelse af kviksand-effekten, se D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 159.

samtidigt som Frankrig nedkæmpede en serie oprør i de allerede erobrede dele af Indokina, blev tre laotiske kongedømmer samlet i det franske protektorat Laos, der kom til at grænse mod Thailand og ^{Britiske} Burma, ~~som briterne havde lagt beslag på samtidigt med at franskmændene erobrede Tonkin og Annam.~~

Etableringen af Fransk Indokina havde dels sit grundlag i ønsket om at beskytte den kristne befolkning mod forfølgelse, ^{og dens} dels i franske handelsinteresser, men først og fremmest skal den franske erobring sees som en sideeffekt af europæiske aktioner mod Kina og de øvrige dele af Det Fjerne Østen. For perioden 1840-1868 bruger Pierre Renouvin i sin klassiske bog "La question de l'Extrême Orient 1840-1940" (1946) overskriften "L'ouverture de l'Extrême Orient". Åbningen af Det Fjerne Østen blev indledt med Opiumskrigen 1839-42 og afsluttet med Meiji-restaurationen i Japan 1868. I forhold til Kina havde Storbritannien initiativet, med Frankrig som aktiv partner. I forhold til Japan var USA den førende kraft, med de europæiske magter - Frankrig inkluderet - som ^{deltagere} halehæng. På den indokinesiske halvø havde Frankrig initiativet fra den østlige side og Storbritannien fra den vestlige (Burma, Malaya).

Den franske besættelse af byerne Tourane og Saigon i 1858 og den påfølgende etablering af en koloni rundt Saigon var en sideeffekt af den fransk-britiske krig mod Kina i årene 1858-64. Retorisk spillede hensynet til de kristne en væsentlig rolle, men det var marinens behov for baser der var vigtigst; avgørelsen om at annektere og beholde Cochinkina blev presset igennem overfor Napoleon III af hans marineminister. I den næste fase spillede forhåbninger om at åbne vandveje til det indre kinesiske marked en vigtig rolle. Udforskning af Mekongflodens løb var med til at skabe grundlaget for etableringen af protektoratet Cambodia. Da Mekongfloden visede sig ikke at være farbar, vendte interessen sig i stedet mod Den Røde Flod. Erobringen af Annam og Tonkin

havde udgangspunkt i interessen for at åbne adgang til Kina's indre marked og skal endvidere forklares: 1) som svar på de ydmygelser små franske militære ekspeditioner blev utsat for i 1873 og i 1883, da deres kommandanter blev dræbt; 2) ved den opløsning ^{hvis der} af den vietnamesiske kejser ^{danne} ~~magtbasis~~ ~~der opstod~~ som følge af et oprør i Tonkin og som følge af uklarhed om successionen efter den gamle kejseres død i 1883; 3) ved at den aktionistiske Jules Ferry blev fransk statsminister i februar 1883; året forinden havde den franske nationalforsamling bestemt at der ikke skulle ageres i Egypten; Ferry ønskede at vise fransk handlekraft i forhold til Indokina og Marokko. Tonkin-ekspeditionerne 1883-85 udløste den ene af de to store ^{sammenholdt over kolonierne} kolonidebatter der har forekommet i fransk opinion. Den anden kom som resultat af de Gaulle's Algerie-politik 1960-62. Efter 1880-ernes store debat, som førte til Ferry-ministeriets fald, men ikke til at bræmserne blev sat på i Indokina, blev Ferry for altid heddende: "Le Tonkinois". Den tredje fase i etableringen af Fransk Indokina, annekteringen af de laotiske kongedømmer, havde først og fremmest til hensigt at trække op grænserne mod Siam. Siam blev en bufferstat mellem det franske og britiske kolonirige og overlevede således som selvstændig stat.¹⁶

+ Afrika's delning

Om den indbyrdes konkurrence mellem de europæiske magter havde haft en betydelig rolle under åbningen af Asien, skulle den få en endnu vigtigere rolle ved delningen af Afrika.

¹⁶ "Thereafter [1885] British policy was to create a buffer between Burma and French Indo-China: the fact that Siam was cast for this role saved her from annexation by France in the following decade." D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 220, cf. p. 228.

Det franske protektorat over Tunesien blev etableret i 1881 ved en militæraktion fra Algeriet; hensigten var at komme Italien i forkøbet. Et islamsk oprør brød ud, ligesom tidligere i Algeriet, og franske tropper slog det ned. Et tilsvarende oprør udbrød året efter i Egypt, mod den fransk-britiske kontrol over den nyligt åbnede Suez-kanal, men her nægtede den franske nationalforsamling at bevilge kreditter med det resultat at det blev Storbritannien der nedkæmpede oprøret og etablerede eneherredømme over Egypt. Egypt-affæren dannede én af foranledningerne til kapløbet om Afrika; en anden forudsætning var Kong Leopold's fordækte aktiviteter i Congo og i det hele taget det faktum at flere nye magter var kommet med i den oversøiske ekspansion: USA, Italien - og Tyskland. Den begivenhed der fremfor nogen satte i gang kapløbet, var Bismarck's sammenkaldelse af Berlin-konferencen 1884-85, efter aftale med Jules Ferry's franske regering, præcis medens den franske erobring af Tonkin pågik.

Ved Berlin-konferencen overbød de europæiske stater hinanden i at fremsætte krav om suverænitæt over nye områder. Frankrig var nu specielt grådig. I forhold til Vest-Afrika gjorde Frankrig betydelig større krav gældende end Storbritannien og Tyskland, som begge tog mere hensyn til den omkostningsmæssige side af sagen. Det lykkedes Frankrig, gennem at skaffe sig kontrol over Sahara, at knytte besiddelserne i Nord-Afrika (Algeriet, Tunesien) til Fransk Vest-Afrika (Senegal, Elfenbenskysten etc.) sådan at der kunne skabes et sammenhængende system af franske besiddelser. Gennem en serie af militæraktioner, traktatunderskrivelser og diplomatiske konferencer i årene 1902 til 1912 - der omfattede den fransk-tyske krise af 1911, gjorde også Frankrig Marokko til et fransk protektorat. Aktionerne mod Marokko skal delvis forståes som kompencatoriske manøvrer efter det franske nederlag til Storbritannien ved Fashoda i 1898. Frankrig havde længe overladt Øst-Afrika til Storbritannien, Tyskland og Italien, men i anden

halvdel af 1890'erne intervenserede også Frankrig i Sudan-khalifatet. Det fik briterne til at gøre det samme: i 1898 ankom først Marchand og så Kitchener til Fashoda. Kitchener havde de største styrker; Marchand trak sig derfor tilbage. Det lykkedes på den måde at afværge en fransk-britisk krig, men prisen var fransk ydmygelse, som så senere blev kompenseret i Marokko.

+ Imperialismen som ideologi

Hvis vi ser bort fra Anders Ehnmark, som altså udnævner Alexis de Tocqueville til overbevist imperialist allerede i 1840'erne, er det nu om dage almindeligt at påstå at fransk imperialistisk ideologi snarere var en effekt end en årsag til det 19. århundredes erobringer. Raoul Girardet viser i L'idée coloniale en France at Jules Ferry's principielle imperialisme først blev formuleret efter at han som statsminister havde sørget for erobringen af Tonkin. Hans standpunkt i den aktuelle sag blev indtaget ad hoc. Da han så blev fældet som statsminister på Tonkin-spørgsmålet, satte han sig til at udforme en principiel begrundelse for det han havde gjort - og kom i klammeri med Clémenceau.¹⁷ Britiske eksperter på fransk kolonihistorie hævder det samme. D.K. Fieldhouse's påstand om at der frem til 1880'erne ikke var en eneste europæisk regering, politisk parti eller samfundsgruppe der ivrede for udbygning af imperier har jeg allerede nævnt. C.M. Andrew skriver det samme, men sætter 1890 som grænse: "Not until the early 1890s ... did those separate interests which had previously provided intermittent support for the colonial cause merge into a single movement dedicated to the expansion and mise en valeur of the French Empire." C.M. Andrew

¹⁷ R. Girardet, L'idée coloniale en France, pp. 77-144.

har i perioden 1890 til 1920 påvist existensen af et fransk parti colonial med relativt ubetydelige ledere fra den 3. republiks centrumspartier, men alligevel med betydelig indflydelse (f.o.f. Eugène Etienne).¹⁸

Selvfølgelig har fransk imperialistisk ideologi - d.v.s. tanken om at skabe et stort Frankrig (grandeur français) gennem expansion udenfor Europa - spillet en rolle både som effekt og årsag. Tocqueville's tanker skyldtes erobringen af Alger, som han oplevede som 25-årig. Jules Ferry's ideer blev skabt på baggrund af nederlaget i 1871, som i det mindste temporært gjorde det umuligt for Frankrig at ekspandere i Europa, men som Girardet har påvist, fik Ferry's tanker først deres principielle form som en begrundelse for det han allerede havde foretaget sig. Måske fik derfor den imperialistiske ideologi sin største betydning som årsag til den satsning på udbygning og reform i kolonierne - samt udvikling af et centraliseret administrativt system - som blev igangsat efter at kolonierne var erobret.

+ Imperiets opbygning

For at forstå det franske koloniriges udvikling og afvikling er det af stor betydning at vide hvordan det var skabt. Det er årsagen til at jeg har lagt så stor vægt på at beskrive den franske ekspansion. Der er en klar tendens til at de ældste kolonier, og de der var koloniceret uden for meget udfoldelse af vold, også var nemmest at administrere og integrere i den franske kultur. Det var de folk og stater som havde ydet stærkest modstand mod kolonieringen som også senere havde den stærkeste hang

¹⁸ C.M. Andrew, "The French Colonialist Movement during the Third Republic: the Unofficial Mind of Imperialism", pp. 144-145.

til revolt, og det var dem som i den sidste ende opnåede deres selvstændighed gennem blodige krige. Jeg tænker her på Algeriet, Indokina og Madagaskar.

Modstanden skete ikke kun forud for den formelle koloniser-
ing. Efter at verden var blevet delt mellem de europæiske magter,
og Frankrig havde fået sin del, kom der en fase med det vi kan
kalle indre kolonisering: nedkæmpelse af indfødt modstand og
opbygning af kolonistater med et tilfredsstillende skattegrundlag
- de skulle jo helst ikke koste metropolen noget. Det gjorde de i
høj grad alligevel, men dét der virkelig kostede, var alle
krigene, "pacificeringen af de indfødte" som det kaldedes. Den
franske stats kæmpemæssige underskud på kolonierne, som neppe på
langt nær blev opvejet af privat profit, skyldtes først og
fremmest militære udgifter. Opbygning af moderne stater med
effektive beskatningsystemer er normalt en brutal proces. Det var
den også i de franske kolonier. Under denne proces opstod der
desuden nogle meget komplekse magtrelationer som forhindrede
realiseringen af de forsøg der blev gjort på at skabe et central-
iseret, velsmurt imperium. Det drejede sig om relationer mellem
de traditionelle indfødte autoriteter, den europæiske kolonibe-
folkning, den franske marine, den franske hær og de tropper den
rekrutterede lokalt, den nye civile koloniadministration (som
regel under ledelse af en guvernør) , og regeringen i metropolen.

Det er almindeligt at hævde at hvor briterne var prag-
matiske og lod de forskellige kolonier beholde stort set den
kultur og det politiske system de havde fra gammelt af, var
franskmændene langt mere ambitiøse. De byggede op et centraliser-
et autoritært system for radikal omformning af kolonierne, og de
havde en "passion for symmetry" som den britiske kolonihistoriker
D.K. Fieldhouse udtrykker det.¹⁹ Det er for så vidt rigtigt at der

¹⁹ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, p. 306.

eksisterede en sådan passion eller ambition, og mange franskmænd forsøgte at skabe en centraliseret og strømlinieformet koloniadministration, men det lykkedes dem ikke. Der var simpelthen for mange institutioner og interessegrupper inne i billedet, og der var for store økonomiske og kulturelle forskelle såvel mellem kolonierne som innenfor hver enkelt af dem. Det lykkedes derfor verken at opbygge en centraliseret administration eller at assimilere kolonibefolkningerne kulturelt og politisk i den franske nation. Men begge dele blev forsøgt, og det er såmænd spennende i sig selv. Det ville være af stor interesse at foretage en systematisk sammenligning af det franske assimilatoriske eksperiment og det endnu mere radikale forsøg der blev gjort i Moskva fra begyndelsen af 1920erne på at skabe det internationale sovietmenneske.

De vigtigste udslag af den republikanske assimilationisme var at fransk lov gjaldt i alle kolonierne, og at de egentlige kolonier (De karibiske øer, Stillehavsøerne, besiddelserne i Indien, Senegal, Réunion, Algeriet og Cochinkina) var repræsenterede i Den franske nationalforsamling. Dog var de grovt underrepræsenterede. Ydermere var det af stor betydning at der blev udviklet et koloniadministrativt erverv, med en særlig korpsånd og sin egen skole - École coloniale - oprettet samtidigt med Koloniministeriet i 1894. Blandt koloniadministratorene var der et betydeligt indslag af korsikanere.

De to vigtigste af de franske kolonier, Algeriet og Indokina, kan tjene til at vise hvor komplekst det franske koloniriges administrative system var. Algeriet lå i begyndelsen under Hærministeriet, men blev i 1848 gjort til en del af Frankrig og inddelt i tre departementer. Algeriet lå derfor på sæt og vis under alle franske ministerier, med Indenrigsministeriet i spidsen, på samme måde som en hvilket **som helst** anden del af Frankrig. Alligevel havde Algeriet også en generalguvernør, og

Hærministeriet beholdt altid en meget betydelig indflydelse. Kulturelt og politisk blev Algeriet ikke assimileret. Opnåelse af fransk statsborgerskab blev forbeholdt dem der afsværgede deres islamske tro. Det havde kun 7817 personer gjort i 1936. Da det blev klart at den algierske befolkning kun i ringe udstrækning lod sig assimilere, blev Algeriet delt i to, den nordlige kystregion, som blev domineret af den hvide settlerbefolkning (pieds noirs), og den sydlige indre del som blev overvåget af den franske hær.

Fransk Indokina blev i 1887 gjort til en union - eller føderation - af fem stater. I lighed med den Vest-Afrikanske føderation og den Ekvatorial-Afrikanske føderation, blev l'Union Indochinoise underlagt en generalguvernør. I de vigtigste anliggender kom også den reelle magt til at ligge hos generalguvernøren i Hanoi, som blev udnævnt af den franske regering og stod ansvarlig overfor koloniministeren, efter at dette embede var blevet oprettet i 1894. Den store geografiske afstand mellem Frankrig og Indokina bidrog til at give generalguvernøren i Hanoi betydelig større autonomi i forhold til Paris enn andre koloniguvernører, specielt den algierske. På den anden side var der meget lidt kontinuitet: for de der blev udnævnt til generalguvernør var posten en mellemstation på en politisk og administrativ karriere. Det gjaldt først og fremmest om ikke at dumme sig. Generalguvernørerne i Hanoi blev skiftet ud uafladeligt. Til trods for intentioner om det modsatte blev derfor fransk Indokinapolitik ikke særlig sammenhængende. Generalguvernøren var dels et offer for politiske omskiftelser i Paris, dels for den europæiske kolonibefolkningens vedholdende pression for bevarelse af deres privilegier i forhold til de indfødte. Undtagelsen fra regelen om at de franske generalguvernører ikke lykkedes i at udnytte sin magtstilling, var Paul Doumer, som blev udnævnt i 1897, efter at den sidste mandarin-modstand var nedkæmpet af de senere så

berømte generaler Galliéni og Lyautey, som tog deres lærdomme med til henholdsvis Madagascar og Marokko. Under Paul Doumer fik den indokinesiske kolonistat sin form. Han sikrede unionen betydelige indtægter gennem at oprette de sidenhen så forhadte monopoler på salt, alkohol og opium, og gennem at indføre en kopskat til at finansiere de fem delstater. Doumer satte også i gang byggeriet af den indokinesiske jernbane, og det var i hans periode at fransk kapital - organiseret i Banque de l'Indochine - fik øjnene op for de investeringsmuligheder der fantes i Indokina. Doumer lagde grundlaget for et administrativt og økonomisk system som skulle blomstre frem til 1930, men derefter havne i en krise det aldrig igen kom ud af.

Det skal tillægges at medens Indokina var under Koloniministeriet og Algeriet i hovedsag under Indenrigsministeriet, lå de øvrige protektorater, så som Marokko og Tunisien under Udenrigsministeriet. Når vi så husker på at Marineministeriet og Hærministeriet også havde en betydelig indflydelse i kolonierne, er det ikke svært at forstå hvor vanskeligt det var for den 3. republiks regeringer at opfylle ambitionen om symmetri.

+ 1. verdenskrig

1. verdenskrig havde store konsekvenser for det franske imperium. For det første hjalp kolonierne Frankrig gennem krigen, dels ved tilførsel af råvarer, dels ved at der blev mobiliseret et betydeligt antal soldater og industriarbejdere fra kolonierne. Det integrerede store mængder arabere, afrikanere og indokinesere i fransk kultur, og lærte dem også at tænke klassekamp og national frigørelse. For det andet medførte 1. verdenskrig en udvidelse af det franske imperium gennem overtagelse af tyske kolonier og dele

af det opløste tyrkiske imperium. Frankrig overtog det meste af tysk Togoland og Kamerun, samt mandatområderne Syrien og Libanon.

+ Imperialisme og kapitalisme

Hvordan skal etableringen af det franske kolonirige forklares? Lenin's Hobson-baserede teori om imperialismen som kapitalismens højeste stadium har ikke stået højt i kurs hos dem der i de sidste årtier har beskæftiget sig seriøst med fransk kolonial expansion. Den franske business-elite svigtede totalt når det gjaldt at opfatte dens imperialistiske mission, hævder C.M. Andrew under henvisning til utallige klager fra det "parti colonial" han har studeret; i 1914 var de franske investeringer i Rusland næsten tre gange større end i hele det franske imperium tilsammen: "The French colonialist movement represents the highest stage, not of French capitalism, but of French nationalism." En nationalisme der stod frem med et enormt markeringsbehov efter nederlaget for Tyskland i 1871. Men så kommer Raoul Girardet og viser at imperiebyggeriet i høj grad var kontroversielt også blandt franske nationalister. Nogle af dem, så som Clémenteau, så oversøisk ekspansion som en afsporing fra koncentrationen om det der virkelig havde betydning: Alsace-Lorraine: "Quant à moi", erklærede Clémenteau den 31 juli 1885, "mon patriotisme est en France".²⁰ Nationalismen samlede først omkring den oversøiske imperialisme efter at kolonierne var etableret. Så genstår nærmest kun de situationsbestemte forklaringer på koloniernes etablering: kviksand-effekten, forstærket af rivalisering mellem kolonimagterne.²¹

²⁰ R. Girardet, L'idée coloniale en France, p. 97.

²¹ D.K. Fieldhouse, The Colonial Empires, pp. 207-210.

Så genstår alligevel spørgsmålet om forholdet mellem imperialismen og kapitalismen. Selv om investeringerne i Rusland var næsten tre gange højere, så var der jo betydelige investeringer i kolonierne. Mulighederne for lukrativ handel spillede også en vigtig rolle i imperiebyggerens argumentation når de søgte regeringens og nationalforsamlingens støtte. Her kommer så den franske økonomiske historiker Jacques Marseille med en sofistikeret teori, underbygget af statistiske så vel som politisk-historiske undersøgelser og præsenteret i bogen Empire colonial et capitalisme français. Histoire d'un divorce. Marseille's teori går ud på at der omkring århundredeskiftet blev indgået et ægteskab mellem franske imperie- og kapitalinteresser. I den protektionistiske periode blev der skabt et beskyttet marked som bidrog til at udvikle betydelig handel mellem Frankrig og kolonierne, hvor råvarer gik den ene vej, industriprodukter (først og fremmest tekstiler) den anden. Såvel handelsvolum som investeringer voksede kraftigt i de første tiår af det 20. århundrede, og kolonihandelen havde en progressiv effekt på fransk kapitalisme. Men så kom verdenskrisen af 1929-30. Den rammede kolonihandelen så stærkt at kapital og imperium blev separeret. Progressive kredse i Frankrig forsøgte at rædde ægteskabet ved at foreslå en industrialisering af kolonierne, men disse projekter blev standset, dels af tilbageværende fransk industri som frygtede konkurrence, dels af koloniadministratorer der frygtede udviklingen af et stort og selvbevidst koloniproletariat. Det separerede ægtepar var således på vej mod skilsmisse ved udbruddet af 2. verdenskrig. Efter krigen, medens den franske regering udstedte stadig større kreditter til krigsførsel i Indokina, omplasserede Banque de l'Indochine diskret sin kapital til mere sikre markeder. Ægteskabet mellem kapital og imperium var brudt, i god tid før Dien Bien Phu. Jeg må sige at jeg synes meget godt om Jacques Marseille's teori, der først blev præsentere-

ret i 1984. Foreløbig har jeg ikke seet at den er blevet alvorligt angrebet.

+ 2. verdenskrig

For 2. verdenskrig gælder det i endnu højere grad end 1. verdenskrig at det var imperiet der hjalp Frankrig til at overleve som stat og stormagt. Efter nederlaget for de tyske arméer i 1940 beholdt den franske regering i Vichy kun kontrollen med den sydlige del af hjemlandet. Det blev derfor ekstra vigtigt at holde fast ved kolonierne som et grundlag for national genrejning. Briternes sækning af den franske flåde i Mers-el-Kebir 1941 var et hårdt slag, men det lykkedes alligevel Vichy at holde det meste af koloniimperiet sammen - gennem at bøje sig for tyske og japanske krav. Først efter den allierede landgang i Nord-Afrika i slutningen af 1942, og Admiral Darlan's svig mod Marskalk Pétain, mistede Vichy kontrollen over imperiet. Nord-Afrika blev så i stedet hovedbase for General de Gaulle's Nationale Frigørelseskomité, og for opbyggelsen af en ny fransk hær, udstyret med amerikanske og britiske våben; den kunne så tage del i invasionen af Italien, Korsika og Syd-Frankrig. Ét sted lykkedes det imidlertid Vichy at beholde grebet også efter 1942. Det var i Indokina, hvor den franske generalguvernør havde ingået et pragmatisk samarbejde med den japanske imperialisme. Mod at Japan fik lov at udnytte indokinesisk territorium økonomisk og militært for operationer mod Burma, Malaya, Singapore, Philippinerne og Indonesien, havde Tokyo forpligtet sig til at respektere fransk suverenitet. Det betød at den franske administration, hær og politi forblev intakte og at koloniregimet relativt uantastet kunne fortsætte at undertrykke de stedlige nationalistiske og kommunistiske oprørsbevægelser. I slutningen af 1944, efter

Pétain's fald og de Gaulle's indtog i Paris, var der regulær og intens telegrafisk kontakt mellem den nye franske regering og kolonihæren i Indokina, og de Gaulle søgte allieret støtte til at opbygge et ekspeditionskorps der skulle deltage i frigørelsen af Indokina fra japanerne - i samarbejde med en modstandsbevægelse under fordækt ledelse af den eksisterende franske kolonihær. Hvis det ikke havde været for President Roosevelt's personlige Indokina-politik, ville Indokina formentlig fortsat have været under fransk kontrol ved den japanske kapitulation, men Roosevelt havde sat sig som mål at berøve det franske imperium dets perle i Asien. Det opnåede han også gennem et udstuderet rænkespil.²² Han vidste fra tophejmelige efterretningskilder at japanerne havde forberedt et kup mod det franske koloniregime for det tilfælde at franskmændene skulle understøtte en allieret invasion. Så satte Roosevelt i gang en serie sorte manøvre i den hensigt at forlede såvel Japan som Frankrig til at tro at en amerikansk-kinesisk invasion af Indokina var nært forestående. Det fik Japan til at iverksætte det planlagte kup mod franskmændene den 9. marts 1945. Den franske kolonihær gik hurtigt i opløsning; men japanerne verken ønskede eller kunne i denne fase af krigen tage effektiv kontrol med landet. Det blev derfor liggende åbent for den kommunistiske oprørsbevægelse Viet Minh. Dette skabte en yderst vanskelig situation for Frankrig da japanerne pludselig kapitulerede i august 1945 og en spontan folkelig revolution bragte kommunistlederen Ho Chi Minh til magten. Den 2. september 1945 proklamerede han den Demokratiske Republik Vietnam under henvisning til den amerikanske uafhængighedserklæring fra 1776.

²² S. Tønnesson, The Vietnamese Revolution of 1945.

+ Brazzaville-konferancen og l'Union Française

I årene 1940-44 foregik der en intens konkurrence mellem Vichy og de Gaulle om koloniernes lojalitet. Vichy hyllede en autoritær, halvfascistisk ideologi med slagordene "Maréchal nous voilà" og "Travail-Famille-Patrie". I kolonierne medførte dette en stærkere opbakning af de traditionelle indfødte autoriteter og i tillæg forsøg på ideologisk og militær mobilisering af den indfødte ungdom. Denne mobilisering kom senere nationalistbevægelserne til gode. De Gaulle's Nationale Frigørelseskomité i Alger satsede mere på løfter om sociale og økonomiske reformer, samt dannelse af føderationer. I 1943 kaldte de Gaulle sammen til en konference i Brazzaville hvor koloniembedsmænd fra alle de afrikanske kolonier deltog sammen med tjenestemændene fra de Gaulle's kolonikommissariat. Hovedhensigten var at markere fransk suverenitet i hele imperiet overfor de allierede. Det Atlantiske Charters ord om folkenes ret til selvbestemmelse skulle ikke gælde i de franske kolonier. Konferancen udtalte derfor at de mål Frankrig havde sat sig i kolonierne "udelukker enhver idé om autonomi, enhver mulighed for udvikling udenfor den franske blok af imperiet; nogen eventuel dannelse af self-government i kolonierne kan der ikke blive tale om, heller ikke på lang sigt".²³ Denne udtalelse reflekterede først og fremmest de ældre embedsmænds holdning - og formentlig også de Gaulle's egen - medens konferencens mange løfter om økonomiske og sociale reformer, samt dannelse af føderationer, fremkom som følge af yngre funktionærers arbejde i Alger's Kolonikommissariat. Den mand der fremfor nogen repræsenterer Frankrigs tabte mulighed for at komme nationalisterne i forkøbet og afvikle imperiet ovenfra, eller omdanne det til en union af frivilligt associerede nationer, var

²³ X. Yakono, Les étapes de la décolonisation française, p. 56.

chefen for Kolonikommissariatets politiske afdeling, Henri Laurentie. Han var inspireret af britisk kolonipolitik, af sovietisk nationalitetspolitik og af sin egen kendskab til politiske stemninger blandt de indfødte eliter i kolonierne. Men Laurentie fik aldrig politisk gennemslag for sine forslag på det politiske område, verken overfor de Gaulle eller generalens efterfølgere i den 4. republik. Rent terminologisk skete der imidlertid en transformation i årene 1945-46 fra "Empire Français" til "Union Française" og fra "Colonies" til "France d'Outre-Mer". Under den konfliktfulte proces der ledede op til vedtagelsen af den 4. republik's konstitution i efteråret 1946 blev der også udviklet et meget komplekst sæt af love for indfødt repræsentation og fransk kontrol over Den franske union. "L'Union Française" overlevede som betegnelse frem til de Gaulle's magtovertagelse i 1958, men fik aldrig nogen reel betydning. I årene 1945 til 1962 blev nemlig kolonispørgsmålet domineret af voldelige konflikter i de vigtigste af Frankrigs besiddelser, først Syrien, så Indokina og Madagaskar og tilsidst Algeriet.

+ Afvikling 1: Mellem-Østen

Libanon og Syrien var blevet franske mandatområder efter 1. verdenskrig og var de første franske besiddelser der fik sin selvstændighed under 2. verdenskrig. Løfter var afgivet allerede under den 3. republik, og de Gaulle gentog løfterne i 1941, men senere insisterede han på selv at styre processen mod uafhængighed og mislykkedes både i at samarbejde med de lokale ledere og med de allierede. Libanon og Syriens uafhængighed blev således etableret i 1943 og 1945 gennem kriser, britisk intervention og franske ydmygelser. De Gaulle rettede alvorlige beskyldninger mod briterne, men sidstnævntes vigtigste motiv var nok simpelthen at

forhindre voldsomme konflikter mellem de franske tropper og den lokale arabiske befolkning. For de Gaulle var det af overordnet betydning at kunne tilbyde kolonierne deres uafhængighed fra en position af fransk styrke i stedet for at indrømme dem deres uafhængighed udfra en position af svaghed. Det lykkedes ikke at følge dette princip i Syrien simpelthen fordi Frankrig var for svagt militært og ikke fik britisk eller amerikansk støtte til at bruge magt. De steder hvor de Gaulle havde betydelige magtmidler til disposition lykkedes det imidlertid at tvinge nationalisterne under jorden gennem massiv repression. Sétif-massakren i Algeriet i maj 1945 og den brutale nedkæmpelse af oprøret på Madagaskar i 1947 var - må man sige - vellykket repression.

+ Afvikling 2: Indokina

I Indokina var imidlertid også franskmændene svage og afhængige af allieret støtte. Da japanerne nedkæmpede den franske koloniar-mé og afskaffede det franske kolonistyre i marts 1945, reagerede de Gaulle med en erklæring af 24 marts hvor Indokina blev lovet fremtidig frigørelse og derefter en vid udstrækning af autonomi indenfor Den franske union, og desuden økonomiske og sociale reformer, men det var klart at Indokina stadig skulle være en union af fem stater, med en generalguvernør i spidsen, udnævnt af den franske regering. Umiddelbart efter den japanske kapitulation stod stå Frankrig i stedet overfor en ny vietnamesisk republik, ledet af kommunister. Det franske koloniministerium ønskede, på Henri Laurentie's initiativ, at erkende realiteterne, love Vietnam uafhængighed og indlede kontakt med Ho Chi Minh. De Gaulle holdt imidlertid fast ved sit princip om kun at give indrømmelser fra en position af styrke og desavouerede Laurentie. I stedet sendte han et ekspeditionskorps til Indokina for at

genvinde kontrollen i landet og markere fransk suverenitet. Det lykkedes i Laos og Cambodia, og også i det sydlige Indokina hvor franskmændene fik britisk støtte og til dels brugte japanske tropper til at nedkæmpe de vietnamesiske revolutionære. Derefter begyndte en militæraktion mod det nordlige Vietnam, men det var efter at de Gaulle var gået af som statsminister, og aktionen strandede på at den blev saboteret af Chiang Kai-shek, som på de allieredes vegne havde okkuperet det nordlige Indokina. Frankrig blev derfor nødsaget til at underskrive en aftale med Ho Chi Minh der anerkendte Vietnam som en fri stat. Aftalen indeholdt imidlertid flere uklare punkter og var ikke alvorligt ment fra fransk side. I slutningen af 1946, da kineserne havde forladt Indokina, fremprovocerede de lokale franske militære og politiske myndigheder, med opbakning fra visse kredse i Paris, en konflikt med den vietnamesiske regering. I en situation hvor krig truede satte så den franske trepartiregering sig til at diskutere og fremkom med et dokument, undertegnet såvel af kristeligdemokraterne, socialisterne og kommunisterne, der gav en klar begrundelse for hvorfor Frankrig ikke var beredt til at indrømme den vietnamesiske republik uafhængighed. Frankrig havde tre hovedmål i kolonierne, blev det sagt: forsvaret af de franske kulturelle og økonomiske interesser, forsvaret af de etniske minoriteter, og de strategiske basers sikkerhed. Disse mål kunne ikke nåes uden en vis politisk kontrol over de lokale regeringer og besiddelse af visse territorier rundt om de strategiske baser. Det var muligt for en kapitalistisk nation som USA at forsvare sine interesser uden formel kontrol fordi dets klienter ville være afhængig af økonomisk hjælp, men Frankrig havde ikke nogen tilsvarende stærk økonomisk stilling. Det var muligt for en stat som Sovietunionen at lade sine nabostater forblive formelt uafhængige fordi muligheden for en militær intervention over grænserne var så umiddelbar. Nogen tilsvarende mulighed forelå ikke for Frankrig i de

oversøiske kolonier. At gøre Den franske union til et Commonwealth med rent symbolske tilknyttelsesformer ville betyde at Frankrig pludselig og fuldstændig afstod fra sin position i verden og ofrede alle sine interesser ("...une démission totale de la France et le sacrifice de tous ses intérêts").²⁴

Dette stod i de instruktioner den franske trepartiregering gav højkommisæreren i Indokina først i december 1946 og på nyt, i en revideret udgave, i marts 1947. Begrundelsen avspejlede først og fremmest socialistisk tankegang, men blev også accepteret af kommunisternes Maurice Thorez og kristeligdemokraternes Georges Bidault. Sidstnævntes vigtigste motiv for ikke at gøre indrømmelser til Vietnam var imidlertid først og fremmest en anden, en forestilling som minder om det som senere blev kaldt domino-teorien: - Hvis vi giver uafhængighed til folkene i Indokina, kommer araberne i Nord-Afrika til at kræve det samme, og så ville Frankrigs skæbne være beseglet. Såvel Bidault's som socialisternes og kommunisternes tænkning var fundamentalt negativ. De pegede ikke på noget politisk alternativ i Indokina, men afviste at give Vietnam uafhængighed p.g.a. uacceptable konsekvenser for Frankrig. Dette negative udgangspunkt - i kombination med modsætningsforholdet mellem regeringspartierne - skabte en handlingslammelse i forhold til kolonipolitikken som skulle komme til at præge alle den 4. republik's regeringer bortset fra én.

Regeringens instruktion af 10. december 1946 blev af den franske højkommisær opfattet som en fuldmagt til at fortsætte fremprovoceringen af krig med den vietnamesiske regering. 1. Indokinakrig brød ud den 19. december. Efter et par års tøven forsøgte Frankrig at opbygge et ikke-kommunistisk alternativ til Ho Chi Minh's regering, og indrømmede også dette alternativ en

²⁴ S. Tønnesson, 1946: Déclenchement de la guerre d'Indochine, pp. 129-130.

formel, men indholdsløs "uafhængighed", men da de kinesiske grenseområder blev overtaget af de kinesiske kommunister i 1950, og Viet Minh følgelig kom til at modtage betydelig kinesisk militærhjælp, blev den franske militære position meget vanskelig. Kun med enorm amerikansk støtte, og en energisk leder som General de Lattre de Tassigny, lykkedes det Frankrig at holde krigen gående frem til nederlaget ved Dien Bien Phu i 1954. Så overtog Pierre Mendès-France som statsminister i Frankrig og dannede republikkens handlekraftige, men ak så kortlivede, undtagelsesregering. Under stormagtskonferencen i Geneve spillede Mendès-France på den amerikanske trusel, samarbejdede tæt med briternes Anthony Eden og udnyttede visse modsætninger i trekantforholdet mellem Molotov, Chou En-lai og Pham Van Dong. Således lykkedes det Mendès-France at vende det franske militære nederlag til en diplomatisk sejr: Geneve-avtalen om delning af Vietnam og uafhængighed for Laos, Cambodja og Vietnam. Kort efter blev de franske rådgivere smidt ud af Syd-Vietnam og erstattet af amerikanere, men Mendès-France fremstod alligevel for historien som en realistisk redningsmand -han nåede også før han mistede statsministerposten at afgive en erklæring der beredede vejen for protektoratet Tunesiens uafhængighed, sammen med Marokko, i 1956. Den mælkedrikkende statsminister genoprettede i 1954 noget af den franske selvfølelse efter Dien Bien Phu og viste at det rent faktisk er muligt at likvidere en koloni på en måde der viser styrke i stedet for svaghed. De Gaulle syntes Mendès-France var for god for den 4. republik: i 1960 og 1962 skulle de Gaulle komme til at udføre lignende paradenumre, i forhold til Afrika og Algeriet.

+ Afvikling 3: Afrika

Også i forhold til Algeriet var den 4. republiks regeringer handlingslammet, i dette tilfælde af den tillægsårsag at der var en betydelig fransk settlerbefolkning (pieds noirs). Forsåvidt bekræftede Algeriet Georges Bidault's domino-teori, for FLN-oprøret brød ud i november 1954, tydelig inspireret af Viet Minh's sejr ved Dien Bien Phu seks måneder forinden. Oprørerne i Algeriet vant aldrig nogen militær sejr - Nasser's Egypt var ikke en ligeså god partner for den algierske FNL som Mao's Kina havde været det for Viet Minh, og FNL havde ikke sammenhængende erfaringer med guerilla-kamp fra 1941; desuden satsede Frankrig meget betydelige ressourcer i Algeriet, men Marokko og Tunesien's uafhængighed i 1956 stimulerede FNL's kamp. I Georges Bidault's øjne stod Algeriet nu tilbage som en enlig vaklende domino, eller som "en fugl der har tabt sine vinger". Krigen i Algeriet blev uhyre omkostningskrævende for Frankrig, og belastede Frankrig's internationale renommé. Værre var det at den franske hær reelt overtog kontrollen fra de civile myndigheder i Nord-Afrika og saboterede regeringens instruktioner. Den 4. republik kom efter socialisten Guy Mollet's regerings fald sommeren 1957 til at stå overfor en tilsvarende trusel som Den spanske republik i 1930'erne. Hæren i Algeriet lystrede ikke længere ordre. Dens øverstkommanderende, General Raoul Salan (som havde lang erfaring fra Indokina), fremstod mere og mere som en fransk Franco, men i stedet for at organisere et statskup og selv gribe magten, råbte han i maj 1958 "Vive le Général de Gaulle!" og udløste således den gamle general's magtovertagelse og grundlæggelse af den 5. republik.

De Gaulle fulgte fra begyndelsen samme strategi som den Gorbatsjov bebudede i fredags under en pressekonferance i Tokyo: udvikle en unionstraktat sammen med de mest medgørlige dele af imperiet og udsætte de vanskeligste spørgsmål (Algeriet, Litauen) til senere. Både for de Gaulle og for Gorbatsjov var unions-

navnet opbrugt. Den 4. republik havde jo forsøgt sig med "l'Union Française". De Gaulle ville gerne sætte en "føderation" i stedet, men flere afrikanske ledere foretrak "konføderation". Så blev resultatet et kompromis: "la Communauté française" - Det franske fællesskab. Hvad mon Gorbatsjov vil sætte i stedet for Sovietunionen? De Gaulle lovede mange fordele for dem der ville være med i hans fællesskab, men til gengæld skulle de højtideligt fraskrive sig retten til uafhængighed. I 1958 takkede kun én af de indbudte nej, Guinea's Sekou Touré. Alle de andre kom med og deltog i de pompøse indvielseshøjtideligheder i Paris sommeren 1959, men allerede samme efterår løb fællesskabet ud i sanden. Det strandede på Algeriet og på britisk konkurrense. Efter at de Gaulle havde gjort alle sine aftaler, vist sin fornærmelse over Sekou Touré's obsternasighed og præsideret over fællesskabsfesten i Paris, tog generalen itu med det algierske problem og holdt i september 1959 en tale der han lovede algiererne en folkeafstemning om secession, associering eller francisation.

Ude i de resterende kolonier udviklede der sig nu megen utilfredshed med at skulle være simple Communauté-medlemmer når de indokinesiske stater, Marokko, Tunesien og Guinea havde fået fuld uafhængighed og Algeriet nu så ud til at kunne opnå sin. To ulige konkurrenceforhold gjorde sig gældende: For det første var der en racepræget konkurrence mellem sorte afrikanere, arabere og asiater. Når asiatene havde fået deres selvstændighed og araberne i Tunesien og Marokko havde fået det samme, fortonede det sig for de sorte afrikanere som om det at tilhøre et fransk fællesskab var noget mindreværdigt. De valgte at ignorere Elfenbenskystens frankofile leder Houphouët-Boigny's advarsler mod "un repli de l'Afrique sur elle-même la condamnant à la médiocrité, à la misère, à l'anarchie", en advarsel der senere langt på vej må siges at være gået i opfyldelse. For det andet var der en konkurrence mellem Storbritannien og Frankrig om afkolonialisering. Når

nu alle de rige kolonier var gået tabt, var det fristende også at blive af med ansvaret for de fattige. På samme måde som der havde været et "scramble for Africa" rundt 1890 var der også rundt 1960 et scramble for at blive af med det afrikanske problem. De Gaulle ydede ingen reel modstand i 1960 da den ende efter den anden af hans Communauté-medlemmer krævede og dernest proklamerede fuld uafhængighed: Kamerun, Togo, Congo, Dahomey, Niger, Øvre Volta, Tchad, Den Centralafrikanske Republik, Gabon, Elfenbenskysten, Senegal, Mali, Mauretanien og Madagaskar blev alle uafhængige allerede i 1960.

I 1958 havde de Gaulle råbt "Vive l'Algérie Française", men i marts 1960, efter at det første anti-gaullistiske pieds-noirs-oprør var slået ned, talte han om "l'Algérie Algérienne", og i juni samme år, var der for første gang forhandlingskontakt med FNL. I april 1961 udtalte så de Gaulle de berømte ord der fik generalerne i Algeriet til at gøre oprør: "La France considérerait avec le plus grand sang-froid une solution telle que l'Algérie cessât d'appartenir à son domaine ... La décolonisation est notre intérêt et, par conséquent, notre politique" (Frankrig ser rolig en løsning i møde hvor Algeriet holder op med at tilhøre dets domene ... Afkoloniseringen er i vor interesse og derfor også vor politik). De militære lederes kupforsøg brød sammen i løbet af fem dage. De egentlige forhandlinger med FNL blev påbegyndt i Evian i maj 1961 og ledede frem til Evian-aftalen af marts 1962, der gjorde de franske departementer i Nord-Afrika til den uafhængige stat Algeriet. Det var modigt af de Gaulle at hugge den gordiske knude over og give afkald på det land hvor han havde opholdt sig med sin egen oprørskomiteé i årene 1943-44. Han møtte den kraftigste modstand både fra den franske befolkning i Algeriet og fra hæren. Også efter det mislykkede kupforsøg var der oprørstemning i Frankrig, med bombeattentater og trusler fra O.A.S. Efter Evian-aftalen flygtede de fleste

pieds noirs (ca. 1 million) til Frankrig eller til andre lande medens de flere hundrede tusind muslimer der havde kæmpet i de franske styrker stort set blev overladt til deres skæbne.

Medens O.A.S.-aktionerne pågik, forblev den franske opinion splittet mellem dem der mente fransk storhed var gået tabt med Algeriet og dem der syntes Frankrig var stort nok med de Gaulle. De sidste fik ret.

Frankrig holdt sig godt selv om der efter 1962 kun var smuler tilbage af dets kolonirige: Comorerne (uafhængig 1975), Djibouti (1977), Ny-Hebriderne (Vanuatu 1980), og så l'ancien régime's gode gamle besiddelser, som stadig er DOM/TOM: Martinique, Guadeloupe, Guyana, Réunion, St. Pierre-et-Miquelon, Willis-et-Futuna, Fransk Polynesien, Terre Adélie, Mayotte, Ny-Caledonien og øgruppen med det så træffende navn Iles Loyauté. Nu, tredve år efter opløsningen af det franske imperium, er der også efterhånden ved at være slut på de antikolonialistiske stemninger på den europæiske venstrefløj. Den sidste tiers-mondistiske bog jeg har læst om fransk kolonialisme blev publiceret i 1987 og var tilegnet de kæpende kanak'er i Ny-Caledonien, men hvem andre end mig har læst den?²⁵. Derimod er en anden bog efter hånden ved at blive kendt. Raoul Girardet, en af dem der hørte til blandt oprørerne mod de Gaulle i begyndelsen af 1960-erne fordi han ikke kunne bære at se Algeriet gå tabt, skrev i 1972 den bedste bog der foreløbigt er skrevet om fransk kolonitæknings historie: L'idée coloniale en France. Denne bog, skrevet af en fortærsket forsvarer af l'Algérie Française, bruges nu som grundbog i fransk kolonihistorie af en venstrefløjslektor fra 68-generationen ved Romansk Institut i Århus.

²⁵ A. Ruscio, La décolonisation tragique 1945-1962, Paris, Messidor, 1987.

+ Afkoloniceringen - overblik

Lad mig opsummere afviklingen af det franske kolonirige i tre punkter, og sammenligne med det der foreløbig er sket i den opløsningsproces som nu foregår i det sidste af de europæiske imperier:

1) Stort set foregik afviklingen af det franske kolonirige i omvendt rækkefølge af erobringen: de kolonier der var ervervet sidst, blev afviklet først, mens de der blev ervervet aller først stadig væk er franske. Dette ser ud til at gentage sig med det russiske imperium. Først afvikledes de engagementer der var indledt under Bresjnev: Afghanistan, Angola, Etiopien, Yemen og - mere gradvis - Indokina. Så, i 1989, kom turen til det ydre imperium der var erobret under og efter 2. verdenskrig: de øst-europæiske randstater. Dernest kommer måske de baltiske republikker, der var selvstendige fra 1918 til 1940, og så tilsidt de nationer som kun var selvstendige i en meget kort periode ved afslutningen af 1. verdenskrig.

2) Stort set var den franske afkolonialisering mest voldelig der hvor også erobringen havde været voldsom, og mest fredelig der hvor erobringen havde skabt mindst problemer. Hvis dette mønster skulle gentages i det russiske imperium, er der potentiale for mange krige og utrolig meget grusomhed. Men den fredelige afvikling af det ydre imperium i Øst-Europa i 1989 bør kunne skabe en vis forhåbning om at undgå en gentagelse af det franske mønster.

3) Det franske politiske system måtte gennem åtte års krig i Indokina før der blev udpeget en statsminister med ævne til at forstå afviklingens nødvendighed og udnytte denne erkendelse til Frankrigs fordel. Syv års krig i Algeriet måtte så alligevel til før en ny fransk leder lykkedes at afvikle resten af imperiet og

koncentrere sig om at markere fransk storhed gennem samarbejde med den europæiske arvefjende (samt en force de frappe og et par udiplomatiske bemærkninger i Quebec). Det russiske lederskabs klogskab i 1989 var på denne baggrund påfallende, men så havde de også Ungarn 1956 og Prag 1968 i baghovedet. Sidenhen har der imidlertid været tegn der tyder på at den sovjetiske leder har tabt noget af forståelsen for sit ansvar som præsident for det russiske imperiums opløsning.

Det er på denne baggrund jeg gerne vil foremulere nogle råd - ~~ni~~ i tallet - til præsidenterne Gorbatsjov og Jeltsin:

+ ~~Ni~~ råd til Jeltsin og Gorbatsjov

1) Tro ikke at imperiet står til at redde. Sig gerne at I tror det for at forhindre apparatchic-obstruktion eller militær-kup, men tro det endelig ikke. Selvfølgelig skal I indgå unionstraktater og lave nye navne på unionen; det giver byråkraterne noget at lave. Men det som får reel betydning, er ikke multilaterale traktater eller bekendelser til føderale ideer. Det der får betydning, er de konkrete aftaler der indgås med de enkelte republikker.

2) Forhold jer pragmatisk til principper og formaliteter. Det der betyder noget er ikke om et territorium er et fransk departement, en associeret stat, en republik eller et autonomt område. Det der betyder noget er hvem der har opinionen i vedkommende område på sin side, og hvem der har kontrollen over de stedlige institutioner.

3) Lad jer ikke binde op af nogen domino-teori. Det er nemt at blive fange af en sådan teori fordi den har meget for sig. Det er nemlig faktisk sådan at når én nation opnår indrømmelser, vil de andre helst ikke være dårligere. Men hvis denne teori får jer

til at sætte jer på bagbenene og nægte indrømmelser som I ellers erkender er nødvendige, betyder det bare at dominobrikkernes fald blir desto hårdere. Udnyt i stedet dominoteorien til jeres fordel. Kom frem til en aftale med jeres mindst medgørlige republik - begynd for eksempel med Litauen - og lad så denne aftale danne mønster for jeres tilbud til de andre republikker.

4) Lad jer ikke fravriste de nødvendige indrømmelser gradvis. Giv dem pludselig og demonstrativt på en måde som viser handlekraft. I 1954 lykkedes det Mendès France og i 1962 de Gaulle at vende store indrømmelser til sejre for dem selv og Frankrig. Det kan også lykkes jer. Lenin forstod dette da han indgik freden i Brest-Litovsk. De viste også, Hr. Gorbatjov, at De kendte denne regel den gang De forhandlede med USA, den gang De havde Edvard Schevardnadze som rådgiver. Glem ikke at den samme regel gælder mindst ligeså meget i imperiets indre anliggender.

5) Send aldrig store hærenheder for at rydde op i et problemområde. Det vil kun give jer et nyt stort problem på halsen: hæren får sine egne interesser i området og sin egen politik at forsvare. Ja, det er vel ikke nødvendigt at sige; det ved I allerede alt om. I ved godt at det der behøves er små, mobile og strængt disciplinerede enheder, der kan sættes ind på kort varsel og trækkes hurtigt tilbage.

6) Ved krav om grænseændringer skal I stå fast. Modsæt jer grænserevisioner i det længste. Bliver det umuligt at modsætte sig grænseændringer, så lad domstolen i Haag bestemme.

7) På endnu et område skal I stå fast: Gør hvad I kan for at forhindre folkeforflytning eller deportationer. Giv det der bliver tilbage af imperiets institutioner en profil som forsvarer af minoritetsrettigheder og menneskerettigheder mod overgreb fra lokale nationalistler. Indgå på dette punkt en alliance med De forenede nationer.

8) Udnyt alligevel ikke de etniske minoriteter, heller ikke de russiske mindretal i ikke-russiske områder, som støttepunkter for imperiets centralmagt. Undgå fremfor alt at bruge dem som soldater i aktioner mod problem-republikker. Det skaber en høg-over-høg struktur. Det skaber ondt blod mellem de lokale befolkningsgrupper og gør det senere vanskeligt at undgå flyktningsproblemer. Forsvar minoriteterne, men udnyt dem ikke.

9) Tro ikke at imperiets opløsning vil svække russisk selvfølelse eller Ruslands respekt i verden. Tværtimod vil en fredelig og oplyst afviklingsproces styrke Ruslands prestige. Når afviklingsprocessen er over, og gældende grænser er blevet internationalt anerkendt, bliver det meget nemmere at koncentrere sig om Ruslands økonomiske udvikling.

10) Meget afhænger af jeres indbyrdes ^{personlige} forhold. Frankrig skelnede ikke mellem imperiets og metropolens leder; et sådant skille skaber vanskelige ansvarsforhold. I kommer til at få konflikter. Men forsøg ikke at udmanøvrere hinanden. I afviklingen af imperiet er det De, Hr. Gorbatsjov, der skal spille hovedrollen. Som partiets generalsekretær og imperiets præsident er De bærer af den legitimitet der skal afvikles. Kun De kan takle det der er tilbage af "le parti colonial" og ^{tildele} give dem ^{en passende mængde} rituelle opgaver i nødvendigt papirrusseri. Deres rolle, Hr. Yeltsin, er at reorganisere det russiske kerneområde, bygge op nye institutioner og indgå fremtidsrettede aftaler om økonomisk og andet samarbejde. Tro ikke på nogen Marshall-plan, men lad Dem gerne inspirere af Monnet. Lad ^{og Schuman} Gorbatsjov beholde pladsen i solen så længe opløsningen står på. ^{For den var skal bygge op} Tålmodighed, Hr. Yeltsin, er ^{en talmodig} en dyd.